

**XALQARO INVESTITSIYA HUQUQI VA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH
QUROLI OSTIDA INVESTORLAR, DAVLATLAR VA ARBITRLAR**

Narzullayev Muhammad Fayzullo o'g'li
Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi

Annotatsiya *Ushbu maqolada xalqaro investitsiya huquqi va atrof muhit, ekologiya muhofazasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalar ekanligi, shu sababli, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish, investitsiya bilan bog'liq faoliyatni amalga oshirish jarayonida, albatta, atrof-muhit muhofazasi, kutilayotgan oqibatlar va real xavflarning oldini olish choralari ko'rish muhim hisoblanishi ko'rib chiqiladi. Va bu talablar davlatimizning dunyo bozori va xalqaro munosabatlarga yana ham jadal kirishishi fonida o'zining ahamiyatini yana ham oshirayotganligi asoslantiriladi va tadqiq qilinadi. Albatta, ushbu choralarni amalga oshirishda, investitsiya faoliyatini ekologik ehtiyojlarga va zaruratlarga mos ravishda tashkil etishda investor, davlat va xalqaro arbitraj sudlarining o'zaro aloqalari muhim hisoblanadi, shu sababli maqola uch xil rakursdan, ya'ni ushbu uchlik: davlat, investor va xalqaro arbitraj tomonidan investitsiya faoliyatining atrof-muhit muhofazasiga ta'sirini tahlil qiladi. Maqola ilmiy tadqiqotlar, tahlillar va hozirgi xalqaro investitsiya tendensiyalarining tabiat va atrof-muhit muhofazasiga ko'rsatayotgan ta'sirlari bilan bog'liq eng so'nggi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Maqolaning maqsadi, xalqaro investitsiya faoliyatining atrof-muhit muhofazasi va uni amaliyotga tatbiq etishda mavjud muammo va imkoniyatlarni taqqoslash va yechishga qaratilgan yangi usullar va ko'nikmalarini taqdim etishdir. Lekin, davlat va investor o'rtasidagi xalqaro investitsiya shartnomasining faqatgina o'zi xalqaro investorlarning atrof-muhitga ta'sirini baholash uchun yetarli emas. Umuman olganda, investitsiya shartnomalarning faqatgina o'zi atrof-muhit muhofazasi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun yetarli huquqiy instrument hisoblanmaydi.*

Kalit so'zlar: *investitsiya, yashil byudjetlashtirish, ekologiya, yashil investitsiya, iqtisodiy rivojlanish, xorijiy investitsiyalar, investitsion xavfsizlik, investitsion xavfsizlik indikatorlar, tashqi investitsiyalar, investitsiyalar hajmi, ekologik investitsiya, UNCITRAL, mezbon davlat.*

Annotation *In this article, international security law and environment, ecological control are closely related to each other, these reasons, attraction of international investments, in the process of implementation of activities related to investment, of course, environmental protection, expected consequences and the importance of real events are considered. And it is justified and researched that these requirements increase their importance even more against the background of our country's rapid entry into the world market and international relations. Of course, in accordance with the development of investment in the implementation of this state vest, the interaction of international arbitration courts is important, for this purpose, the*

article is from three perspectives, that is, this trinity: state, investor and international arbitration. impact on environmental analysis of private investment activity. The article contains the latest scientific research, analysis and information related to the impact of current international investment trends on nature and the environment. The purpose of the article is to provide an overview of environmental investment activities and methods of identifying and solving existing problems and cleaning in environmental protection and its implementation. However, the use of international investment by the state and the investor itself is not easy for the environment of international investment. In general, investment companies alone are not considered a sufficient legal instrument for environmental solutions.

Key words: *investment, ecology, green investment, economic economic, economic investments, investment legislation, investments, capital investments, organizational investments, host-state, UNCITRAL.*

Kirish. Atrof-muhit, ekologiya va tabiat muhofazasi sohasi investor va davlat o`rtasidagi xalqaro investitsiya shartnomalarining ziddiyatli va ko`p hollarda bahslarga sabab bo`ladigan jihati hisoblanadi va bu tendensiya investorning huquqlari va davlatning boshqaruvga, hokimiyatga bo`lgan huquqlari asosida yana ham oydinlashadi. Avvalambor, shuni ta`kidlab o`tish lozimki, xalqaro investitsiya huquqining asosiy maqsadi to`g`ridan-to`g`ri bevosita investitsiyani iqtisodiy o`shishga erishish vositasi sifatida himoya qilish va qo`llab-quvvatlash (FDI – foreign direct investment). Bugungi kunda jahonda ro`y berayotgan iqlim o`zgarishiga qarshi kurash, jumladan: tabiiy xavflarning oldini olish, suv resurslarini samarali boshqarish, atrof muhitning ifloslanishiga qarshi kurashish, shuningdek, tabiiy, o`rmon va qishloq xo`jaligi hududlarini muhofaza qilishga davlat resurslarini samarali safarbar etishni talab etmoqda. Shu kabi ko`plab muammolar mavjudligi yashil byudjetlashtirish asosida byudjet tizimini takomillashtirish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri ekanligini ko`rsatmoqda.

Shu boisdan ham mamlakatimiz Prezidentining «2030 yilgacha O`zbekiston Respublikasining «Yashil» iqtisodiyotga o`tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo`yicha chora-tadbirlar to`g`risida»gi PQ-436-son qarori bilan ustuvor yo`nalishlar sifatida (a) iqlim o`zgarishiga moslashish va tabiiy ofatlar xavfini boshqarish masalalarini milliy siyosatga, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rejalashtirishga va byudjet jarayonlariga kiritish hamda (d) soliqlar va davlat 74 xarajatlarining «yashil» iqtisodiyotga muvofiqligi va ta`siri to`g`risidagi ma`lumotlarni baholash va oshkor qilish uchun «yashil» byudjet metodologiyasini joriy etish belgilab berilgan.

Albatta, yuqorida keltirib o`tilgan maqsadlarga erishish uchun moddiy manbalar talab etiladi, xalqaro investitsiyalar esa ayni shu vazifani bajaradi.

Krueger va boshqalar fikricha, global iqtisodiyot uchun iqlim bilan bog`liq xavflarning ortib borayotgan ahamiyati tufayli yashil obligatsiyalar asta-sekin

investorlar uchun jozibador investitsiya yo'liga aylanib, institusional va individual investorlarni o'z aktivlarining bir qismiga aynashishiga undamoqda.

Xalqaro investitsiya huquqi sohasida atrof-muhit muhofazasi o'zaro shartnomalarni shakllantirishda asosiy hisobga olinuvchi faktorlardan biriga allaqachon aylanib ulgurgan.

IIA rejimini muvozanatlash zarurati, ayniqsa, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida namoyon bo'ladi. Investitsion faoliyat mezbon davlatda atrof-muhitga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Ushbu holatda mezbon davlat ham, jabrlanuvchilar ham investor-davlat arbitrajining turli xususiyatlari, shuningdek, odatda transmilliy korporatsiyalar sifatida faoliyat yuritadigan xorijiy investorlarning tabiati va xususiyatlarini hisobga olgan holda himoya vositalarini ta'minlashda ko'pincha jiddiy muammolarga duch kelishadi.

O'z hududida investitsiya faoliyati natijasida kelib chiqadigan atrof-muhitga zarar yetkazilayotganda qabul qiluvchi davlatning himoyasini oshirishning potentsial yo'llari orasida xalqaro ekologik huquq sohasida ishlab chiqilgan fuqarolik javobgarligi tamoyillarini IIAga kiritish mumkin. Bunday yechim xorijiy investorlarni investitsiya faoliyatini amalga oshirishda qabul qiluvchi davlat hududida yetkazilgan ekologik zarar uchun javobgarlikka tortish imkonini beradi.

Buni amalga oshirish uchun u birinchi navbatda qo'shilishi mumkin bo'lgan tegishli xalqaro fuqarolik javobgarligi tamoyillarini belgilab olish lozim.

"Xalqaro fuqarolik javobgarlik rejimlari" atamasi atrof-muhit uchun xavfli bo'lgan muayyan faoliyatning potentsial halokatli oqibatlarini bartaraf etish va qabul qiluvchi davlat va qabul qiluvchi davlat hududida bunday faoliyat qurbonlari tomonidan fuqarolik javobgarlik da'volarini yengillashtirish uchun tuzilgan bir qator xalqaro konvensiyalarni anglatadi. Bunday konvensiyalar javobgarlik to'g'risidagi yagona qoidalar tizimini yaratadi, ular ishtirokchi-davlatlar tomonidan milliy darajada qabul qilinishi va zarur qonun hujjatlarini qabul qilish orqali amalga oshirilishi kerak.

Xalqaro investitsiya huquqi va xalqaro fuqarolik javobgarlik tamoyillari o'rtasidagi integratsiya. Xalqaro fuqarolik javobgarligi tamoyillarini IIAga kiritish qabul qiluvchi davlat va uning fuqarolariga xorijiy investorlarning xavfli iqtisodiy faoliyati natijasida yuzaga keladigan salbiy ta'sirlardan qo'shimcha va kuchli himoyani berishi mumkin. Bunday qo'shilish, bir tomondan, atrof-muhitga yetkazilgan zarardan jabrlanganlarni tegishli darajada himoya qilishni ta'minlaydi, ularga tez va adekvat kompensatsiya olish imkoniyatini beradi, ikkinchi tomondan, zararlangan atrof-muhitni dastlabki holatiga qaytarishga yordam beradi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, atrof-muhitga yetkazilgan zarar natijasida host-state va investor o'rtasida turli bahslar kelib chiqqan va "Investor-State Dispute Settlement" ISDS mexanizmlari orqali muvaffaqiyatli hal etilgan keysli vaziyatlar ko'p bora bo'lgan. Jumladan:

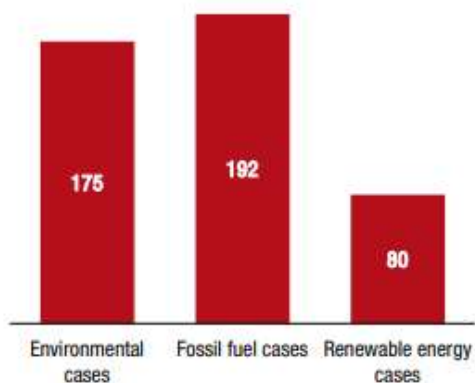
1. Eko Oro va Kolumbiya: Kanadaning konchilik kompaniyasi Eko Oro Kolumbiya hukumati kompaniyaning konchilik litsenziyasini atrof-muhit muhofazasi bilan bog`liq xavotirlar tufayli bekor qilgach, kompaniya da`vo qo`zg`atgan.

2. RWE va Gollandiya: Bu keysda Germaniya kompaniyasi, Gollandiya hukumati ko`mir bilan ishlovchi stansiyalar faoliyatiga nisbatan moratoriy joriy qilgach, bu ish yuzasidan da`vo qo`zg`atgan.

3. Shuningdek, ISDS keyslarining juda ko`pchilik qismini gaz, ko`mir va neft sanoati korxonalarini bilan aloqador ISDS da`volari tashkil etadi.

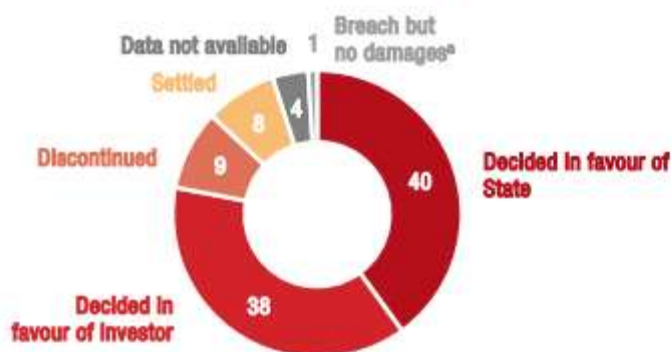
Quyidagi diagrammalarda qayta tiklanuvchi energiya manbalari, tabiiy yonilg`i bilan bog`liq keyslar berilgan:

Figure 1. IIA-based ISDS cases related to sectors or measures relevant to climate action, 1987–2021 (Cumulative number of cases)

Keyingi diagrammada ushbu keyslarning qancha qismida davlat, qanchasida investor yutgani yoki kelishuvga erishilganligi holatlari keltirilgan.

Figure 2. Outcomes of environmental ISDS cases, 1987–2021^a (Per cent)

Endi esa ushbu o`rinda nega atrof-muhit bilan bog`liq muammoli keyslarni arbitraj sudlarida ko`rish afzalliklarga ega ekanligiga to`xtalib o`tadigan bo`lsak, Investitsiya arbitrajida yurisdiksiyaga oid nizolarning ko`lami juda keng. Arbitrajga rozilik shartnoma asosida yuzaga keladi. Vena konvensiyasi qoidalariga to`g`ri tushishi kerak. Davlatning roziligi quyidagilarga bog`liq:

BIT bo`yicha tushunilgan “investitsiya” mavjudmi yoki yo`qmi;

Da`vogar o`z davlatining fuqarosimi yoki yo`qmi;

Fuqaro haqiqatda investor kompaniyasiga egalik qiladimi yoki nazorat qiladimi?

BITdagi MFN bandi investitsion nizolarda muhim rol o`ynashi mumkin. Lekin BIT bo`yicha investor huquqlarini himoya qiluvchi band bo`lmasa, qabul qiluvchi davlatning boshqa davlatlar bilan tuzgan xuddi shu mazmundagi BITsidagi himoya usullari bilan investor o`z da`volarini talab qilishi mumkin. Bunday holat amaliyotga ko`p uchrab turadi.

Arbitrajda tomonlar yakuniy va majburiy qarorni kutadilar. Qaror - bu ish holatlaridan kelib chiqadigan arbitrlarning yakuniy, tugal hukmi hisoblanadi. Bulardan tashqari, arbitrlar - jarayon davomida ko`rib chiqiladigan, ammo hal qiluv qarorini tashkil qilmaydigan ko`rsatma hamda buyruqlar ham chiqarishi mumkin. Arbitraj qarorining yakuniy qarori orqali muhim oqibatlar kelib chiqadi, qisman qarorlar moddiy da`volarni anglatadi, vaqtinchalik qarorlar esa shartnomaviy qoidalarni talqin qilish yoki amaldagi qonunchilikni belgilash kabi masalalarni anglatadi, eshituvsiz qaror kabi turlari ham mavjud. Investitsion arbitrajning xarajatlari yuqori bo`lganligi tufayli, tomonlar individual xarajatlarni, institutsional xarajatlarni, sud xarajatlarini va ekspert-mutaxassislar uchun yuridik to`lovlarni qoplashlari talab etiladi.

O`zbekiston Respublikasining qabul qilingan Iqtisodiy protsessual kodeksida ham chet davlat sudlari va arbitrajlarining qarorlarini tan olish hamda ijroga qaratish to`g`risidagi alohida modda kiritilgan.<sup>21</sup> Unda tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari, ya'ni turli davlatlarda bo`lgan subyektlar o`rtasidagi nizolar bo`yicha qabul qilingan qarorlarni tan olish va ijroga qaratish tartibi belgilangan.

Arbitraj qarorlarini majburiy ijro etish, xususan xorijiy investitsiyalar sohasida, iqtisodiy munosabatlarni yo`lga qo`yishda juda muhim bo`lgan bir jarayon. Bu qarorlar, odatda, iqtisodiy faoliyatda chet el investorlari bilan kelishilgan shartlarga asoslangan. Misol uchun, "International Convention on the Settlement of Investment Disputes (ICSID)" yoki "New York Convention" kabi tuzilmalar chet el investorlarining moliyaviy munosabatlarga bo`lgan munosabatlarini tartibga solishdagi qarorlar

²¹ O`zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi. Manba: <https://lex.uz/acts/-3523891>

majburiy hisoblanadi. Arbitraj qarorini majburiy ijro etishda chet el arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi konvensiya va Nyu York konvensiyasi yetakchi ahamiyatga ega.²² 2023-yil yanvar holatiga ko'ra, konvensiyada 172 ta davlat ishtirok etadi, ular Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a'zo 193 ta davlatdan 169 tasi, Kuk orollari va Falastin Davlatini o'z ichiga oladi. BMTga a'zo 24 davlat konvensiyani hali qabul qilmagan.

Arbitraj qarori rasmiy huquqiy maqomga ega, shu sababdan arbitraj qarorida belgilanadigan masalalar bekor qilinishi yoki qayta ko'rib chiqilishi mumkin emas. Qaror tan olingach, kreditor javobgardan undirish yoki ijro qilish uchun odatda qo'llanilishi mumkin bo'lgan barcha usullardan foydalanishi mumkin. Bu esa turli yurisdiksiyalarda turlicha qo'llanishi mumkin. Atrof-muhit bilan bog'liq masalalar odatda yirik kompensatsiya va jarimalarga sabab bo'lishini hisobga olgan holda ushbu ishlarni arbitraj sudlarida ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shu o'rinda host-state, ya'ni mezbon davlat investor bilan investitsiya shartnomasi tuzish jarayonida, har qanday investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida atrof-muhit, tabiat muhofazasi bilan bog'liq bir qancha jihatlarni hisobga olishi lozim. Avvalambor, mezbon davlat, BITlarda, investitsiya shartnomalarida alohida e'tiborga olinishi, ehtiyotkorona munosabatda bo'linishi kerak bo'lgan hududlar belgilanishi lozim, bu o'z ichiga aholi turarjoylari, o'rmon, qo'riqxonalar, suv resurslarini qamrab oladi. Shuningdek, xalqaro standartlarni hisobga olgan holda aniq belgilangan shovqin, chang, chiqindi va boshqa tabiatga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan kimyoviy kislotalar va moddalarning, radiatsiyaviy nurlarning aniq limitlari belgilab qo'yilishi va ushbu limitlarga investorlarning amal qilishini nazorat qilish orqali bir qancha muammoli holatlarning oldi olinadi. Zero, investor va mezbon davlat o'rtasidagi bir qancha muvaffaqiyatli xalqaro investitsiya shartnomalari (IIA) tuzilgan.

1. Vengriya va Rossiya o'rtasidagi BITda alohida atrof-muhitga e'tibor qaratilgan, shuningdek ushbu BITda investor huquqlari va atrof-muhit muhofazasi o'rtasida o'zaro muvozanat ta'minlangan.

2. AQSH-Meksika-Kanada o'rtasidagi "UMSCA" shartnomasi ham investitsiyaviy loyihalardan atrof-muhit, ekologiyaga yetkazilishi mumkin bo'lgan zararlarning oldini olish maqsadida ishlab chiqilgan.²³

3. EU-Vietnam Free trade Agreement (FTA) – "Vetnam erkin savdo shartnomasi" ham o'zida atrof-muhit bilan bog'liq alohida qoidalar belgilanganligi, investitsion faoliyat va ekologik maqsadlarning bir-biri bilan zid kelmasligini kafolatlashi bilan ajralib turadi.²⁴

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, atrof-muhit muhofazasi investitsion nizolarning salmoqli qismini tashkil etadi. Bu ham o'z o'rnida har bir mezbon davlat

²² "Chet el arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish" bo'yicha Nyu-York Konvensiyasi (1958).

²³ https://mdpi-res.com/d_attachment/sustainability/sustainability-15-08525/article_deploy/sustainability-15-08525-y2.pdf?version=1684983238

²⁴ <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/11/8525>

uchun o`z tabiati, ekologik xilma-xilligi naqadar muhim ekanligini ko`rsatib beradi. Ushbu nizolarning adolatli, oqilona yechim topishi arbitraj sudlari ishtirokini talab qilsa, ushbu nizolarning oldini olish, avvalo, davlatlar yoki investor va davlat o`rtasidagi investitsion shartnomalarda, atrof-muhit muhofazasi, alohida ehtiyotkorona munosabatda bo`linishi kerak bo`lgan hudud chegaralari belgilab berilishini, tabiatga chiqarilishi mumkin zararli chiqindi va birikmalarning limitlari belgilab qo`yilishini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O`zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi. Manba: <https://lex.uz/acts/-3523891>
2. “Chet el Arbitraj Qarorlarini Tan olish va Ijro etish” bo`yicha Nyu-York Konvensiyasi (1958)
3. <https://strategy.uz>
4. https://mdpi-res.com/d_attachment/sustainability/sustainability-15-08525/article_deploy/sustainability-15-08525-v2.pdf?version=1684983238
5. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/11/8525>
6. Camille Martini, *Balancing Investors' Rights with Environmental Protection in International Investment Arbitration: An Assessment of Recent Trends in Investment Treaty Drafting*, 50 INT'L L. 529 (2017)